

Лекція №8

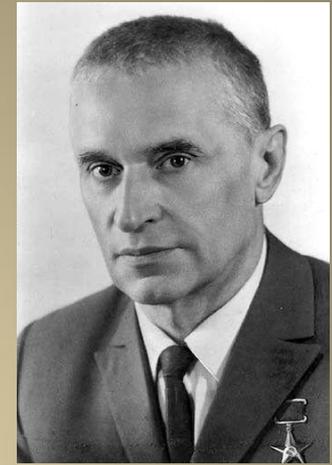
Тема: «Українська культура
2-ї половини ХХ століття»

План

1. Освіта, наука, суспільно-політична думка України другої половини 1950-х - початку 1970-х років.
2. Досягнення художньої культури України кінця 1950-х - 1960-х років.
3. Процеси в українській культурі 1970-х – 1980-х років.
4. Культурна ситуація 1990-х років в Україні.

З про другої половини 1950-х років активізувався процес розвитку теоретичної та прикладної науки

- партійний апарат, який керував наукою, поповнився вихідцями з наукового середовища;
- активізувалися зарубіжні контакти;
- розвивалися пріоритетні сфери науки, наприклад, кібернетика (в 1957 р. у складі АН УРСР було створено Інститут кібернетики (реорганізований 1962 р.);
- в інституті електрозварювання (створений в 1953 р. Е. Патон) розроблялися нові технології;
- проблеми атомної енергетики досліджувалися в Харківському фізико-технічному інституті (в 1960 р. був створений атомний реактор);
- в середині 1950-х гг. під керівництвом М. Амосова розроблялися нові методи хірургічного лікування серцевих захворювань

1. В. М. Глушков. 1923-1982.

2. М. М. Амосов. 1913-2002.

Е. Патон з синами. 1947.

Особливості культурного процесу в Україні другої половини 1950-х - 1960-х років

- в атмосфері офіційного засудження «культу особи І. В. Сталіна», розпочатого доповідями Н. С. Хрущова на XX і XXII з'їздах КПРС, активізувалася творча думка, інтерес до історико-культурних і політичних питань;
- в сферу культури прийшло нове покоління письменників, кінематографістів, театральних діячів, що мали «антитоталітарне» мислення;
- пропонувалося «розширити творчі межі соціалістичного реалізму» (А. Довженко);
- були створені узагальнюючі праці в галузі суспільних наук, мовознавства, літературознавства;
- після XXII з'їзду поширилася ідея «інтернаціонального» злиття всіх націй в одну «за доби розвиненого соціалізму», в її основі було стирання національних відмінностей;
- реформа освіти на рубежі 1950-х - 1960-х років проводилась на основі тези про «факультативне» вивчення української мови в загальноосвітніх школах.

«Шістдесятники» - покоління творчої та науково-технічної інтелігенції, яке активно діяло в соціокультурній сфері СРСР другої половини 1950-х - початку 1970-х років

Особливості українського «шістдесятництва»:

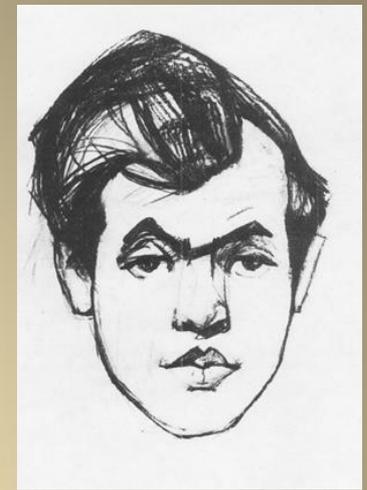
- розвиток «українознавчих студій» (в галузі історії, мови, фольклорного мистецтва);
- звернення до спадщини представників «розстріляного відродження»;
- Заперечення контролю держави над культурою;
- розвиток нових форм в мистецтві, експериментування із засобами художньої виразності (в театрі, літературі, живописі);
- дослідження долі жертв доби репресій 1930-х років;
- поступово переходили в опозицію до Радянської влади (в процесі наростання репресивних заходів).

І. А. Світличний.
1929-1992.

М. М. Горинь.
Народ. 1930.

Л. Танюк. Поч. 1960-х.
Малюнок А. Горської.

Формою об'єднання молодих інтелігентів стали клуби творчої молоді, організовані в Києві («Сучасник», зима 1960-го року) та Львові («Пролісок», 1962).

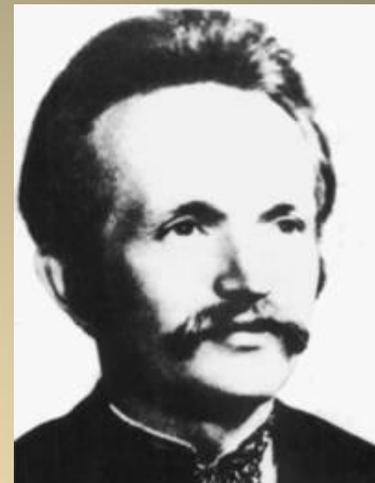
Напрями діяльності КТМ «Сучасник»

- 1) Створення експериментальної театральної трупи.
- 2) Організація мистецьких вечорів, присвячених творчості класиків української літератури.
- 3) Підготовка рефератів про діячів «розстріляного відродження».
- 4) Пошук місць поховання жертв репресій 1937-1941 років.

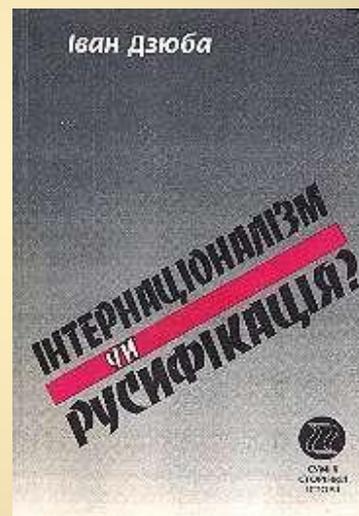
До межі 1960-х - 1970-х років протистояння між опозиційно налаштованою інтелігенцією і владою загострюється

Форми опору:

- організація громадських акцій протесту проти арештів і закритих судових процесів (в 1969 р. під час демонстрації фільму «Тіні забутих предків»);
- написання публіцистичних творів: «Правосуддя чи рецидиви терору», «Лихо з розуму» В. Чорновола, «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби, «Хроніка опору» В. Мороза;
- випуск «самвидаву» (творів, заборонених до публікації, листів, спогадів).

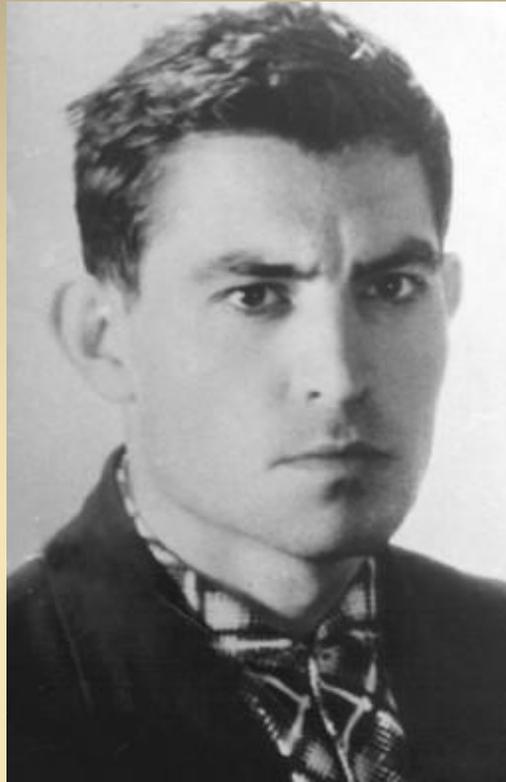
В. М. Черновол.
1939-1999

І. М. Дзюба. Народ. 1931

Культурний рух 1960-х років до початку 1970-х набув форми дисидентства. *Дисидентство* – суспільно-політичний рух, учасники якого в СРСР виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в Україні – за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність.

- **1968 рік:** «Лист 139» - підписане представниками творчої та науково-технічної інтелігенції, студентами, робітниками звернення до керівників СРСР про порушення прав людини і норм процесуального кодексу в судових процесах 1965-1967 років: «... політичні процеси, що проводяться в останні роки, стають формою придушення інакодумців, формою стримання громадянської активності та соціальної критики, абсолютно необхідною для здоров'я будь-якого суспільства»;
- **1976 рік:** створення «Української Гельсінської групи» чи «Української громадянської групи сприяння виконанню Гельсінської угоди» (Постанови про права людини 1975 року).

1. В. Симоненко (1935-1963).
2. В. Стус (1838-1985).
3. А. Горська (1929-1970).

Протягом десятиліття зазнали арештів, ув'язнення, заслання десятки талановитих представників української інтелігенції. Кілька раптових смертей найбільш активних діячів опозиційного руху отримали широкий резонанс.

«Мати радянське громадянство є неможливою для мене річчю. Бути радянським громадянином — значить бути рабом...»

Із заяви В. Стуса до Верховної Ради СРСР, 1979

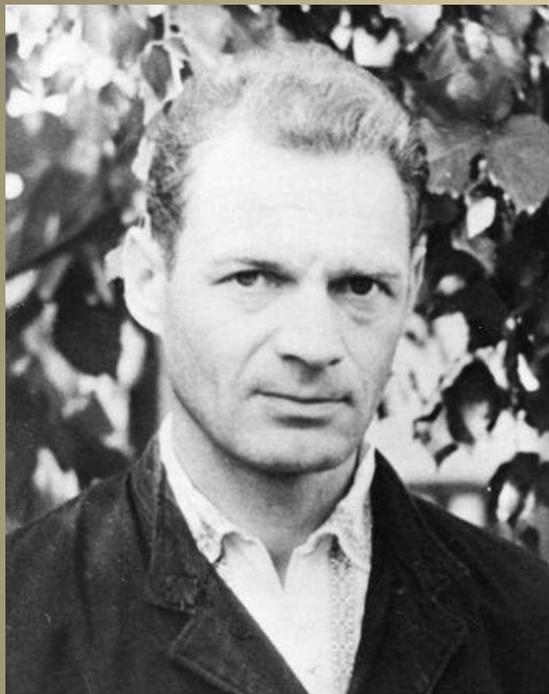
Вітраж, створений молодими монументалістами для фойє центрального будівлі Київського університету до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, був відкинутий керівництвом університету і знищений: «Вітраж дає грубо спотворений, архаїзований в дусі середньовічної ікони образ Т. Г. Шевченка, який нічого спільного не має з образом великого революціонера-демократа, якого палко любить український народ і народи всього світу ... Образи, створені художниками, навмисно повертають в далеке минуле. Внаслідок всього цього художники створили твір, глибоко чужий принципам соціалістичного реалізму ... »

“...Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово...”

А. Горська, А. Заливаха, Л. Семікіна, Г. Зубченко, Г. Севрук.
Ескіз вітража (1964).

До середини 1970-х років відбулася низка політичних судових процесів, обвинуваченими в яких стають представники «українського шістдесятництва»

Олекса (Олексій Іванович) Тихий
(1927-1984)

«Подсудимый Тихий в январе 1972 г. изготвил вражеский социалистическому обществу документ под названием «Размышления об украинском языке и культуре в Донецкой области», в котором наводит клеветнические измышления, порочащие советский государственный и общественный строй...»

З вироку суду над О. Тихим 1.07.1977 року

«Мова – одна з основних ознак нації. Мова – фундамент культури. Рідна мова – найдорожчий скарб народу, підвалина інтелекту, основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Вмирає мова – вмирає культура. Вмирає культура - припиняється прогрес. Історію починають творити нерони, бісмарки, мусоліні, гітлери, сталіни, маоцзедуни. А яка то історія – всім відомо...» Уривок з есе О. Тихого 1972 р.

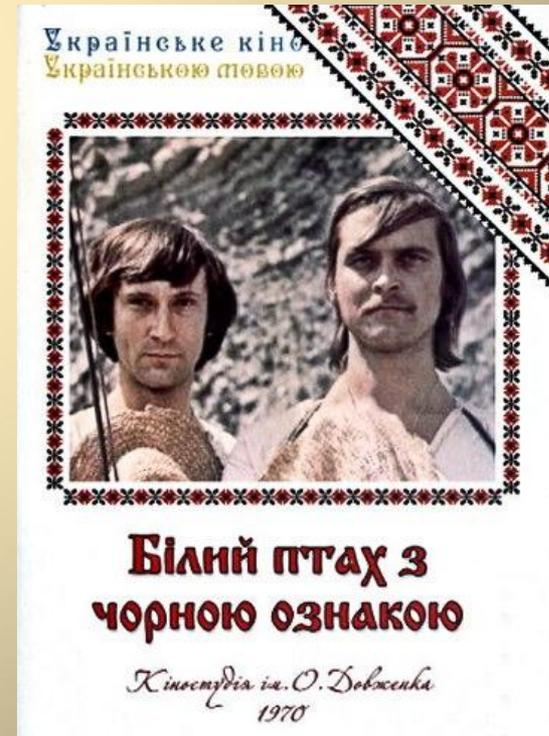
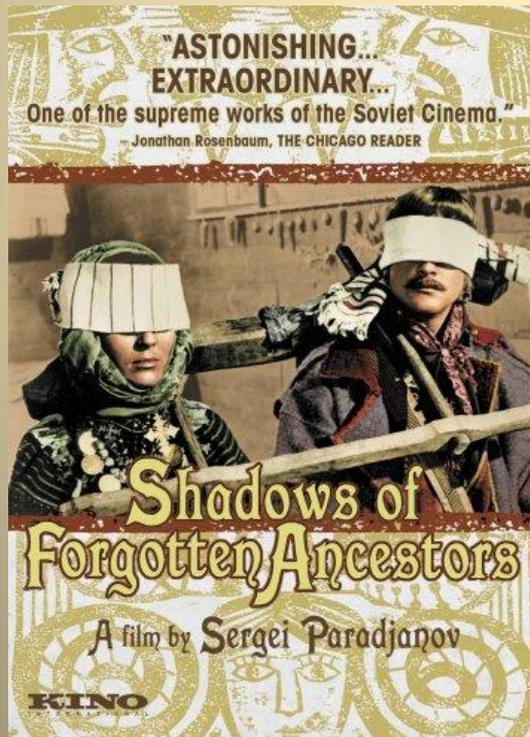
Громадський і художньо-творчий рух 1960-х років сприяв створенню багатої культурної спадщини:

- в галузі літератури, кінематографу, музики працювали представники молодого покоління, котрі розуміли, що розвиток національної культури неможливо без вивчення історичного минулого і сучасності, звичаїв, традицій, образної символіки народної творчості - Л. Костенко, Г.Тютюнник, Є.Сверстюк, В. Симоненко, В. Стус, Г. Параджанов, Ю. Ілленко;
- зріс інтерес до творчості представників фольклорного мистецтва - А. Собачко-Шостак, М. Приймаченко, Е.Білокур, майстрів народної («петриківського») розпису;
- розвивалися оригінальні напрямки в мистецтві, наприклад, «українське поетичне кіно»;
- оновилися форми інструментальної та вокальної музики, були створені ансамблі «Смерічка» (1967, рук. Л. Дутковський) і «Червона рута» (1971, рук. А. Євдокименко), здобули популярність молоді музиканти В. Івасюк, С. Ротару, В. Зінкевич, Н. Яремчук.

Кінострічки С. Параджанова «Тіні забутих предків», Ю. Ілленка «Криниця для спраглих», «Білий птах з чорною відзнакою», Л. Осики «Кам'яний хрест», К. Муратової «Довгі проводи» були звернені до людини, її почуттів, базувалися на національному матеріалі та загальноєвропейських художніх цінностях

С. І. Параджанов
(1924-1990)

Літературне життя України
другої половини 1950-х - початку 1960-х років

- успішно працювали письменники різних поколінь – П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, О. Гончар, М. Стельмах, Г.Тютюнник, П.Загребельний;
- оновилися форми, жанри і теми літературних творів; більш глибоко було тлумачено теми війни, життя українського села в першій половині ХХ століття, події української історії;
- молода українська поезія - І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко - відрізнялася психологізмом, оновленням поетичної мови, зверненням до драматичних проблем історії та сучасності;

К. В. Білокур
(1900-1961)

К. Білокур.
«Декоративні квіти». 1945

*«Я безповоротно зрозумів і
засвоїв: народне мистецтво –
першоджерело художніх форм.
Етнографічні, сюжетні, інші
ознаки – це ще не народність.
Йдеться про систему
мислення...»*

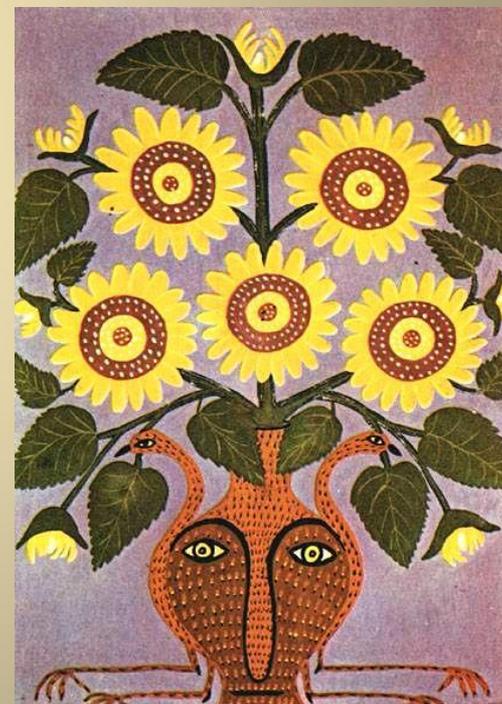
Художник-монументаліст
Г. Синиця

*«Якби у нас була художниця
такого рівня, ми змусили б
весь світ говорити про неї ...»*

Художник П. Пікассо про
К. Білокур

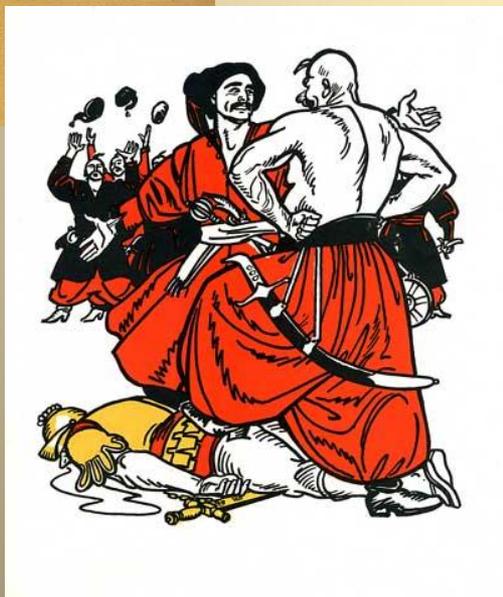
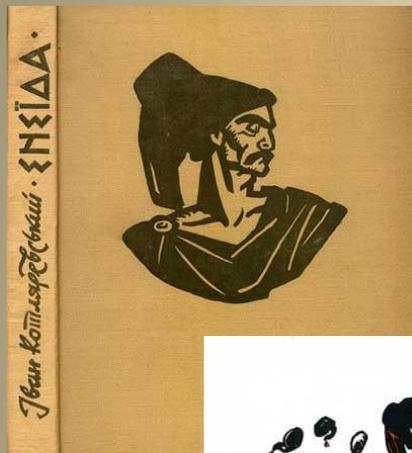

М. А. Примаченко
(1909-1997)

М. Примаченко. Соняшник життя.
1963.

Представники школи української графіки 1950-х - 1960-х років - А. Базилевич, Г. Якутович, А.Губарев, О.Данченко - звернулися до ілюстрації творів класичної літератури, народних пісень, створювали графічні цикли на історичну тему, використовували традиції гравюри на дереві і металі XVII - XVIII століть

Г. Якутович «Аркан».

А. Базилевич. Обкладинка книги та ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда»

Процеси оновлення в станкового живопису позначилися на творчості відомих майстрів, насамперед Тетяни Нилівни Яблонської, яка йде від натуралізму і ідеалістично «соцреалізму» і стає одним із засновників «фольклорного спрямування» в українському мистецтві другої половини ХХ століття

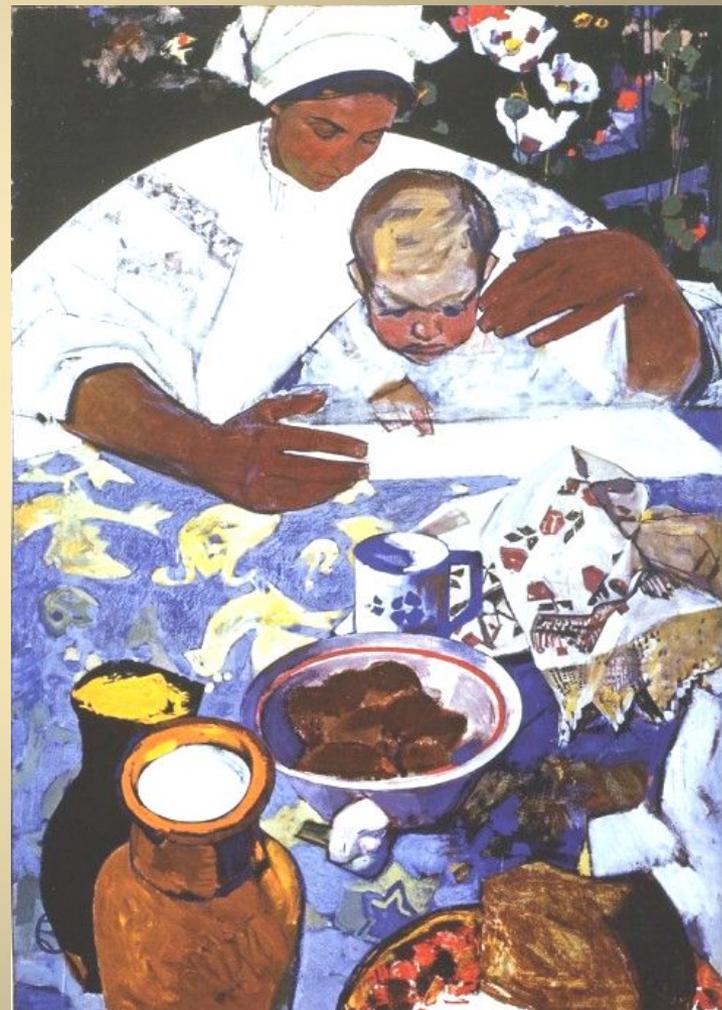

1. Т. Яблонская «Життя продовжується».
2. Т. Яблонская. «Наречена».

Для української станкової живопису другої половини 1950-х - 1960-х років характерні багатий колорит, великі узагальнені форми, використання мотивів «фольклорного примітиву»

В. Зарецький. Солдатка.

А. Горська. Абетка.

Упродовж 1970-х років в апараті секретаря ЦК з ідеології В.Маланчука народжувались постанови, які мали сприяти *«проведенню певної роботи щодо усунення істотних зміщень у здійсненні національної політики в галузі культури, ... дотримання принципу класового підходу до суспільних явищ минулого і сучасності»*.

- Наприкінці 1972 р. виникла «справа» Інституту археології АН України. Його директор, член-кореспондент АН УРСР Федір Шевченко, провідні наукові співробітники Петро Толочко, Володимир Баран та інші звинувачувалися у допущенні ряду «історичних, методологічних і теоретичних помилок». Бажання науковців поновити щорічник «Київська старовина» розцінювалося ЦК КПУ як спроба націоналізму.
- За поданням В. Маланчука у квітні 1973 р. було викрито «групу націоналістів» в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського. Ідеологічне збочення вчених полягало у виданні бібліографічного покажчика «Українське радянське карпатознавство», в якому були подані праці «українських буржуазних націоналістів» Володимира Кубійовича, Сергія Єфремова, Катерини Грушевської та інших.
- Під жорстким пресом ідеології опинився Інститут історії АН УРСР. Статтю Михайла Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?» відразу ж було віднесено до розряду антирадянських.
- Негативні наслідки для літератури мали дискусія про роман О. Гончара «Собор» (1968) і VI пленум правління Спілки письменників України (1970), де був оприлюднений список «ідеологічно невитриманих авторів».
- За нехтування принципів соціалістичного реалізму було піддано ostracismу Євгена Гуцала, Миколу Лукаша, Григорія Кочура, Бориса Антоненка-Давидовича, Миколу Руденка, Василя Стуса, Станіслава Тельнюка, Л. Костенко. У січні 1972 р. за написання автобіографічної повісті «Більмо» про перебування в радянських політичних таборах було засуджено до семи років таборів і 3-річного заслання М. Осадчого.

У другій половині 1980-х років стрімка політизація суспільства виявилася у діяльності різноманітних «неформальних» груп та організацій, непідконтрольних КПРС

- 1987 р.: у Києві було засновано «Український культурологічний клуб», до якого належало чимало дисидентів та колишніх політв'язнів (С. Набока, Л. Мілявський, О. Шевченко, О. Матусевич).
- 1987 р.: створене літературне об'єднання «Бу-БА-БУ» (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець. Ці письменники цілеспрямовано займалися деструкцією образу «серйозного» українського письменника
- 1988 р.: кілька представників дисидентського руху (В. Чорновіл, М. Горинь, М. Горбаль та ін.) на базі «Української гельсінської групи» створили політичну організацію – «Українську гельсінську спілку» (УГС), яка виступала за самостійність України, її лідером став Л. Лук'яненко.
- 1989 р.: постало «Товариство української мови ім. Т. Шевченка» – перша масова українська організація, що перебувала поза партійним контролем.
- 1989 р.: відбулася установча конференція історико-просвітницького товариства «Меморіал», яке виступало за увічнення пам'яті жертв комуністичних репресій.

Явища, що засвідчили оновлення суспільного життя в Україні
на межі 1980-х -1990-х років

- Провісником українського національного відродження стала Спілка письменників України та її друкований орган – газета «Літературна Україна».
- Значною була заслуга письменників у справі повернення в українську літературу раніше заборонених творів, зокрема, В. Винниченка,
- Г. Косинки, М. Зерова, М. Куліша, В. Підмогильного, М. Хвильового; з'явилися історичні праці М. Грушевського, Д. Яворницького та ін.
- Важливою віхою у національному відродженні стало прийняття у жовтні 1989 р. Закону «Про мови в Українській РСР», згідно з яким проголошувався державний статус української мови.
- 1990 р. значного резонансу набули два масові політико-просвітницькі заходи новоствореного **Народного руху України** (НРУ, або «Рух»). Перший – «живий ланцюг», присвячений Акту з луки УНР і ЗУНР, у якому 21 січня під національними прапорами стали до 3 млн. осіб від Івано-Франківська через Львів до Києва. Другий – святкування у серпні 500-річчя українського козацтва.
- Новий етап розвитку демократичних процесів в Україні був пов'язаний з початком формування **багатопартійності**.

«Я маю закінчити свій виступ ... Вбити в мені людину, вбити в мені віру в любов, у прекрасне, правду і свободу - вам не вдасться, панове прокурори...»

Вся історія радянської держави є свідченням того, що насильство стало єдиним інструментом управління, єдиним важелем партійної диктатури... Культ «Октябрю» - це культ насильства, культ зла. Тобто це той же фашизм, але не коричневий, а «червоний» ... Я вірю, що любов лежить в основі життя і вона подолає і будь-який фашизм - і це свята правда, правда, яку нам дарує небо...»

З останнього слова Юрія Литвина на суді, грудень 1979 р.

А проте: ми ще повернемося бодай - ногами вперед, але: не мертві, але: не переможені, але: безсмертні.

В.Стус

19 листопада 1989 р. Перепоховання Юрія Литвина, Василя Стуса та Олекси Тихого в Києві

Складником демократичних процесів, які відбувалися в Україні, став рух за легалізацію українських церков – греко-католицької та автокефальної православної

Осередком, що очолив боротьбу за легалізацію, став Комітет захисту Української Католицької Церкви (УКЦ – назва Церкви, яка використовувалася українськими греко-католиками в діаспорі), заснований у вересні 1982 р. українським релігійним правозахисником Йосипом Терелею. Наприкінці 1987 р. очолив Комітет колишній політв'язень Іван Гель. Від кінця 1987 р. «уніатське питання» стало однією з головних тем для обговорення у владних структурах Радянського Союзу і політичних колах західного світу.

Львів, 17 вересень 1989 р., багатотисячна маніфестація греко-католиків з вимогою легалізації УГКЦ

Процеси в українській культурі 1990-х років

Негатив

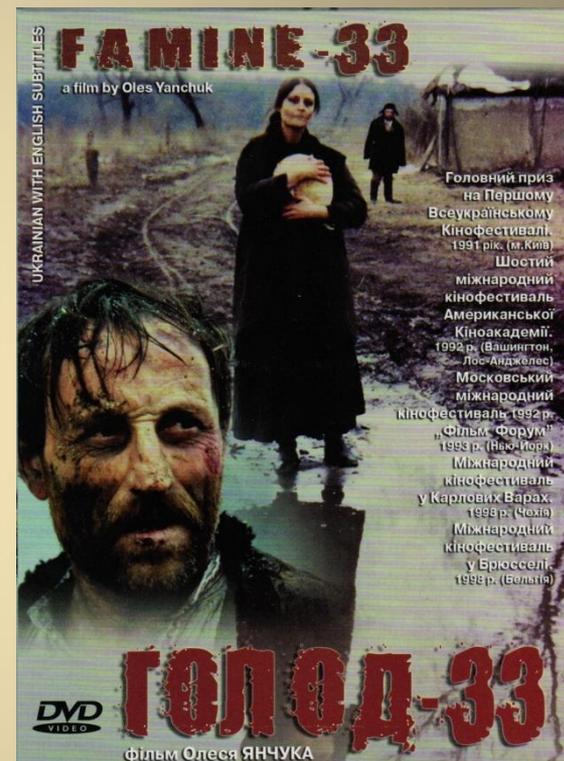
- Економічна криза 90-х років, зменшення державної підтримки культури поставили її в залежність від приватного комерційного фінансування.
- Розрив існуючих наукових зв'язків у рамках колишнього СРСР ускладнив роботу багатьох колективів.
- Негативний вплив на розвиток науки справила загальна економічна криза.
- Відбулося скорочення кількості відомих науково-дослідних установ.
- За 1990-ті роки вдвічі зменшився обсяг наукомісткості українського виробництва,

Позитив

- Проголошення незалежності перетворило культурну політику на одну з важливих сфер діяльності держави.
- Вперше за тривалий час вчені звільнилися від диктату партійно-державних інстанцій.
- Найбільшого прогресу досягнуто у сфері гуманітарних наук, які свого часу особливо контролювались тоталітарною системою.
- Провідним центром наукових досліджень залишилась Національна академія наук. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки внесли академіки Ю. Митропольський (математична фізика), Ю. Гузь (механіка), П. Костюк (фізіологія), В. Грищенко (кріобіологія), Ю. Глеба (клітинна інженерія), В. Тарацій (правознавство), І. Дзюба (філологія), П. Тронько, В. Смолій (історія), І. Курас (політологія), В. Шинкарук (філософія).

Загальні процеси в художній культурі України 1990-х років

- У різних галузях мистецтва (література, малярство, театр, музика тощо) формуються течії постмодернізму, що в Україні був викликаний посттоталітарним та постколоніальним станом суспільства. Плюралізм українського постмодернізму повстав як реакція на тривале насаджування однієї офіційної версії правди в СРСР.
- У сфері літератури з'явилися нові імена, діяльність цих письменників (О. Забужко, Ю. Іздрик, Т. Прохасько, Л. Подервянський, М. Матіос, інші), визначила розвій культурного процесу наступного десятиріччя. Замість фінансованих державою книжкових програм і значних гонорарів для відомих письменників поступово розвивався вільний книжковий ринок.
- Кіномистецтво України в 1990-ті роки значно скоротило обсяги випуску кінопродукції. Зменшення кількісних показників українського кіно не позначилося на його якості. Високим залишився рівень вітчизняної кінодокументалістики, було створено перші картини, присвячені трагічним подіям української історії ХХ ст.
- У сфері музики період 1990-х років позначився утворенням великої кількості молодіжних рок-груп («Воплі Відоплясова», «Танок на майдані Конго», «Океан Ельзи» та інші) та діяльністю окремих виконавців.

«Голод-33» Фільм О. Янчука
за мотивами повісті В. Барки
«Жовтий князь»

ЛИТЕРАТУРА

1. *Історія української культури* : у 5 т. / Б. Є. Патон (голов. ред.) ; НАН України. – К. : Наукова думка, 2001. Тт. 5, кн. 1. Українська культура ХХ – початку ХХІ. – 2011. –863 с.; т. 5, кн. 2: Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. –2011. – 1032.
2. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури*: навч. посібник / за ред. А. В. Яртися. – Львів : Світ, 2005. – 568 с.
3. *Попович М. В. Нарис історії культури України* / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 2001. – 728 с. : іл.
4. *Українське мистецтво*: навчальний посібник: у 3-х частинах / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. Ч. 3 – Львів : Світ, 2005. – 273 с.
5. *Шейко В. М. Історія української культури*: навчальний посібник / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська. – К. : Кондор, 2006. – 264 с.